

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ
ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ**

**И.АРАБАЕВ АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК
УНИВЕРСИТЕТИ жана Ж.БАЛАСАГЫН АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ
УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ**

Д 13.16.527 диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугунда
УДК 378:378.14:398.22:930.1

МАДУМАРОВА МАЛОХАТ КОСИМОВНА

**ЖОГОРКУ ОКУУ ЖАЙЛАРДА МАНАС ТААНУУ КУРСУН ТАРЫХ
ПРЕДМЕТИ МЕНЕН ИНТЕГРАЦИЯЛАП ОКУТУУНУН ИЛИМИЙ-
МЕТОДИКАЛЫК НЕГИЗДЕРИ**

**13.00.02 – окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы
(кыргыз адабияты)**

Педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип
алуу үчүн жазылган диссертациянын

АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек – 2017

Диссертациялык иш И.Раззаков атындагы Кыргыз мамлекеттик техникалык университетинин Кызыл-Кыя жаратылышты пайдалануу жана геотехнологиялар институтунун гуманитардык илимдер кафедрасында аткарылды.

Илимий жетекчи : педагогика илимдеринин доктору, профессор
Рысбаев Сулайман Казыбаевич

Расмий оппоненттер: педагогика илимдеринин доктору, профессор
Батаканова Светлана Топчиевна

педагогика илимдеринин кандидаты, доцент
Абдырасулова Элмира Кыдырмаевна

Жетектөөчү мекеме: Жалал-Абад мамлекеттик университетинин башталгыч билим берүүнүн теориясы жана методикасы, кыргыз жана чет элдер адабияты кафедрасы. **Дареги:** 715600, Жалал-Абад шаары, Жалал-Абад мамлекеттик университети, Эркиндик көчөсү, 57

Диссертация 2017-жылдын 24-мартында саат 13.00 дө И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети жана Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин алдындагы педагогика илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын ыйгаруу боюнча уюштурулган Д 13.16.527 диссертациялык кеңешинин отурумунда корголот. **Дареги:** 720023, Бишкек шаары, 10-кичи району, Камская көчөсү, 10а.

Диссертациялык иш менен И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин Илимий китепканасынан таанышууга болот. **Дареги:** 720023, Бишкек шаары, Раззаков көчөсү, 51. (www.arabaev.kg)

Автореферат 2017-жылдын 24-февралында таркатылды.

Диссертациялык кеңештин окумуштуу катчысы, педагогика илимдеринин кандидаты, доцент

Омурбаева Д.К.

ИЗИЛДӨӨ ИШИНИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Изилдөөнүн актуалдуулугу. Педагогиканын, анын ичинде, адабиятты окутуунун методикасы илиминин башкы милдеттеринин бири өз алдынча, эркин, маданияттуу, адеп-ахлактуу, ар тараптан өнүккөн инсанды тарбиялоо жана билим берүү сапатын жогорулатуу болуп саналат. Учурда ЖОЖдордо Манас таануу предметин тарых предмети менен интеграциялап окутууга дээрлик маани берилбей келет. Андыктан түрдүү адистик боюнча билим алып жаткан жаш адистерге “Манас” эпосунун сюжетинде реалдуу тарыхый окуялар камтылганын, ал кыргыз турмушунун энциклопедиясы катары баалуу экендигин, андагы идеялар мамлекетибиздин бекем түптөлүшүнө негиз боло ала турганын терең жеткире түшүндүрүү – маанилүү маселе.

Мына ушул максатта киргизилген Манас таануу предметинин концепциясында учурдагы глобалдашуунун кырдаалында жаштардын аң-сезиминде тарыхый эс-тутумду, мекенге болгон сүйүүнү калыптандыруу, улуттар аралык ынтымакты бекемдөө жана Ата Мекенге кызмат кылуу идеялары каралган. Ошондуктан азыркы учурда педагогика илиминде интеграциялап окутуу процесстеринин эффективдүүлүгүн арттыруу үчүн жаңы багыттарды издөө, дүйнөлүк тажрыйбаларды окутуу процесстерибизде пайдалануу талап кылынып отурат. Ал тажрыйбалардын бири, албетте, окуу предметтерин интеграциялап окутуу болуп калмакчы жана ал аркылуу студенттердин ой жүгүртүүсүн өстүрүү, билимдерди толуктоо, ар түрдүү татаал баскычтагы маалыматтардын багыттарын бириктирип, бир багытта толук билим алууга жетишүү замандын талабына айланды.

Интеграциялоо түшүнүгү интеграцияланган окутуу системасындагы дидактикалык процесстерди уюштуруу методдорун окуу процессинде талаптагыдай колдоно билүүнү көздөйт. Ал эми интегративдүү окутууну уюштуруу студенттердин ой жүгүртүүсүнүн өнүгүүсүнө жана чыгармачыл инсан катары калыптануусуна өбөлгө түзөт.

Проблеманын изилдениш абалы. Илимий билимдерди бириктирүү (интеграциялоо) идеясы байыркы Грецияда эле башталган. Философ Демокрит, Сократ, Платон, Аристотель математика, тарых ж.б. илимдерди бирдикте өздөштүрүшкөн, мындай идеялар Кант менен Гегелдин философиялык көз караштарында да айтылып келген. Конфуцийден тартып Орто кылымдагы Рудакиге, О.Хайям, Улугбекке, Хорезмге, М.Кашкарыга жана Ж.Баласагынга чейинки чыгыш ойчулдары да бир эле мезгилде ар түрдүү илимдерди биргеликте изилдеп үйрөнүшкөндүгү маалым.

XVII кылымдын орто чендеринде гуманист-педагогдор Ж.-Ж.Руссо, Я.А.Коменский, И.Г.Песталоцци, И.Ф.Герbart, А.Дистервег ж.б. окумуштуулар илимдерди интеграциялоого көп көңүл бурушкан. Ал эми

XX к. башында Улуу Британияда, АКШ университеттеринде интеграциялап окутууну практикада кеңири колдоно башташкан.

Орус окумуштуулары да педагогикалык интеграциянын проблемаларын ар түрдүү аспектилерде изилдешкен. В.С.Безрукова, М.И.Берулава, Г.М.Добров, В.В.Краевский, В.М.Максимова, А.В.Петровский, Н.Ф.Талызина, И.П.Яковлеванын эмгектеринде педагогикалык интеграциялоо маселелери ар башка илимдердин ички байланыштары аркылуу берилген.

Манас таануу предметин окутуунун методикалык проблемаларын чечүү маселеси учурда актуалдуу болуп саналат. Бул маселе бир кыйла деңгээлде изилдөөгө алынган. Адабият таанууда С.Мусаев, М.Мамыров, Р.Кыдырбаева, Ж.Орозбекова, педагогикада С.Байгазиев, Б.Исаков, Б.Оторбаев, Д.Саалиевалардын бараандуу эмгектери жарыяланган. Кыргыз адабиятын башка предметтер менен байланышта окутуунун теориялык негиздери Б.Алымов, К.Иманалиев, Н.Ишекеев, И.Исамидинов, Ү.Култаева, А.Муратов, С.Рысбаевдердин, интеграциялап окутуу И.Бекбоев, Э.Мамбетакунов жана М.Тешебаевдин илимий эмгектеринде изилденген. Ошентсе да, азырынча, Манас таануу предметин интеграциялап окутуунун илимий-методикалык негиздери биротоло иштелип чыккан деп айтууга эртелик кылат.

Диссертациялык изилдөөнүн алкагында жогорку окуу жайларда Манас таануу курсун тарых предмети менен интеграциялап окутуу процессинде төмөнкү **карама-каршылыктар** бар экендиги аныкталды:

- ЖОЖдордо Манас таануу курсунда тарыхый мүнөздөгү программалык материалдар окулуп келе жатса да, алар жеткиликтүү деңгээлде интеграцияланып үйрөнүлбөгөндүгү;

- “Манас” эпосунун тарыхый мазмуну илимий-изилдөөлөрдө изилденип келет, бирок учурдагы методист-окумуштуулардын эмгектеринде интеграциялап окутуунун илимий-методикалык проблемалары жеткилең чечилбей келе жаткандыгы, анын дидактикалык системасы белгилүү бир ырааттуулукка салынбагандыгы;

- ЖОЖдордо тарых менен Манас таануу предметин интеграциялап окутуунун модели түзүлбөгөндүгү, анын бирдиктүү мазмуну, аны ишке ашыруу технологиялары жана каражаттары толук түрдө аныкталбагандыгы.

Мына ушул карама-каршылыктарды ырааттуу чечүү максатында “Жогорку окуу жайларда Манас таануу курсун тарых предмети менен интеграциялап окутуунун илимий-методикалык негиздери” аттуу теманы тандап алдык.

Диссертациялык изилдөөнүн илимий программалар менен байланышы. Диссертациялык изилдөө И.Раззаков атындагы Кыргыз мамлекеттик техникалык университетинин кыргыз тили, философия жана

социалдык илимдер, инженердик педагогика кафедраларынын макулдашылган окуу-илимий ишмердүүлүк пландарынын негизинде КМТУнун Кызыл-Кыя жаратылышты пайдалануу жана геотехнологиялар институтунун табигый-гуманитардык илимдер кафедрасынын илимий-изилдөө темалары менен тыгыз байланышта аткарылды.

Изилдөөнүн максаты – жогорку окуу жайларында Манас таануу предметин тарых предмети менен интеграциялап окутуунун теориялык жана методикалык негиздерин аныктоо.

Аталган максатка жетүү үчүн төмөнкүдөй **милдеттер** коюлган:

- интеграциялап окутуунун тарыхын, дүйнөлүк тажрыйбасын, анын таанып-билүүнү өнүктүрүүдөгү маани-маңызын, интеграциялоонун түзүлүшүн изилдеп үйрөнүү жана жалпылоо;

- Кыргызстандын ЖОЖдорунун шартында Манас таануу курсун тарых предмети менен интеграциялап окутуунун теориялык негиздерин, дидактикалык мүнөздөмөсүн, критерийлерин аныктоо жана аларды илимий жактан негиздөө;

- Манас таануу курсун тарых предмети менен интеграциялап окутуунун мазмунун, типтеринин, бирдиктүү системасын, методикалык моделин, методдорун жана аны жүзөгө ашыруунун технологиясын иштеп чыккандыгы;

- предметтер аралык интеграциялап окутуунун мүмкүнчүлүктөрүн, алардын натыйжалуулугун арттыруучу каражаттарды табуу жана аларды экспериментте сыноо.

Диссертациянын илимий божомолу. Манас таануу предметин ЖОЖдордо талаптагыдай интеграциялап окутууга болот, эгерде:

- тарых менен Манас таануу предметтерин интеграциялоонун мазмуну жана критерийлери так аныкталып, аны жүзөгө ашыруу технологиялары туура иштелип чыкса;

- Манас таануу предметин тарых предмети менен интеграциялап окутуунун модели түзүлүп, ал илимий-методикалык жактан туура жүзөгө ашса;

- интеграциялап окутуу аркылуу студенттердин бирдиктүү дүйнө таануусун жана ишмердүүлүгүн өнүктүрүү ыкмалары ЖОЖдорго сунушталса;

- аталган предметтерди интеграциялоонун методикасы ЖОЖдордо бирдиктүү методикалык ыкма катары ырааттуу колдонулса.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы:

- Манас таануу курсун кыргыз элинин тарыхы менен интеграциялап окутуунун мазмуну, тематикалары, аларды интеграциялап окутуунун критерийлеринин иштелип чыгышы;

- аталган предметти интеграциялап окутуунун типтери, илимий-методикалык моделинин, аларды жүзөгө ашыруу технологияларынын, формалары менен методдорунун аныкталгандыгы;

- Манас таануу жана тарых предметтерин интеграциялап окутуу аркылуу студенттердин кыргыз элинин тарыхын бир бүтүндүктө өздөштүрүү менен студенттердин адабий-чыгармачылык компетенттүүлүктөрүн өркүндөтүүнүн натыйжалуу методикасынын иштелип чыгышы, практикага сунушталышы.

Изилдөөдөгү изденүүчүнүн жекече салымы: жогорку окуу жайларында Манас таануу предметин интеграциялап окутуунун атайын курсунун программасы түзүлүп, мазмуну аныкталды. Интеграциялап окутуунун критерийлери, бирдиктүү модели, аны жүзөгө ашыруунун технологиялары менен студенттердин бул багыттагы компетенттүүлүгүн модулдук баалоосунун каражаттары иштелип чыгып, алар практикада сыноодон өткөрүлдү жана ЖОЖдордогу Манас таануу сабактарын өтүү боюнча практикага сунушталды.

Изилдөөнүн теориялык баалуулугу: ЖОЖдордо Манас таануу курсун тарых предмети менен интеграциялоонун типтери мазмуну, интеграциялоо үчүн окуу материалдарын тандоонун критерийлери, студенттердин компетенттүүлүктөрүн баалоонун каражаттары түзүлүп, булар менен иштөөнүн дидактикалык моделинин иштелип чыгышы жана алардын алгач ирет экспериментте сыналышы.

Изилдөөнүн практикалык баалуулугу: Манас таануу курсун тарых предмети менен интеграциялап окутууга жараша биз сунуштаган модель, интеграциялап окутуунун типтери, интеграциялоонун критерийлери, Манас таануу курсун тарых предмети менен интеграциялап окутуу курсунун атайын программасы, анын мазмуну, иштөөнүн жолдору менен каражаттары боюнча ЖОЖдордо Манас таануу курсун тарых предмети менен интеграциялап окутуу процессинде мугалимдерге, лекция-семинардык жана практикалык сабактарды жүргүзүүдө, мугалимдердин билимин жогорулатууда жана да бул багыттагы окуу-усулдук колдонмолорду иштеп чыгууда илимий-методикалык жактан жардам болору шексиз.

Коргоого коюлуучу жоболор:

- Манас таануу жана тарых сабактарынан жеткиликтүү натыйжа алууда аларды интеграциялап окутуунун мазмунун, критерийлерин, типтерин жана моделин аныктап иш жүргүзүү илимий-методикалык жактан туура жана кыйла натыйжалуу болору шексиз;

- аталган предметтер боюнча сабактардын интеграциялык технология менен жүрүшү алардын сапаттык деңгээлин арттырат жана студенттердин предметке болгон кызыгуусун тереңдетүүгө, системалуу,

комплексүү билим алуусуна, ой жүгүртүү жөндөмдүүлүгүнүн өсүүсүнө түрткү болот;

- Манас таануу жана тарых предметтерин интеграциялап окутууда студенттердин дүйнөгө болгон көз карашынын бир багыттуулугу күчөтүлөт, бир бүтүн дүйнө таанымы калыптанат жана ар тараптуу чыгармачыл ой жүгүртүүлөрү артат.

Изилдөөнүн натыйжаларынын тууралыгы: изилдөөдөн алынган натыйжалар, т.а. биз сунуштаган ыкмалар, иштөөнүн жолдору менен каражаттары эксперименттин жүрүшүндө мугалимдер тарабынан жеткиликтүү кабыл алынды, студенттерге сунушталган тесттер алардын проблемага ылайык теориялык-практикалык компетенттүүлүктөрүн аныктоодо туура натыйжа берди.

Изилдөөнүн эксперименталдык базасы катары И.Раззаков атындагы Кыргыз мамлекеттик техникалык университетинин Кызыл-Кыя жаратылышты пайдалануу жана геотехнологиялар институту, Баткен мамлекеттик университетинин Кызыл-Кыя экономика, укук жана технологиялар институту, КМТУнун Тоо-кен иштери жана технологиялары институту алынды.

Эксперимент үч этапта жүргүзүлдү. **Биринчи этап (2010-2012-ж.ж.)** – теориялык-изилдөө этабы деп аталып, анда темага ылайык Манас таануу боюнча илимий-педагогикалык адабияттар менен таанышылды; Манас таануу курсун тарых жана башка предметтер менен интеграциялоо боюнча проблеманын теориясы, практикасы анализденип, алдыңкы тажрыйбаларды талдоо иштери жүргүзүлдү; изилдөөнүн негизги багыттарын, максатын, милдеттерин, божомолун аныктоо иштери ишке ашырылды. Жогорку окуу жайларында Манас таануу сабагын өтүүдөгү тажрыйбалар иликтөөдөн өткөрүлдү. Студенттердин бул багыттагы билим деңгээли аныкталды.

Экинчи этап (2013-2014-ж.ж.) – изденүүчү этап. Манас таануу сабагын интеграциялап окутууну уюштуруу жолдору, материалдарды тандоонун принциптери менен критерийлери, окуу сааттарын пландаштыруу, окутуу модели жана аны жүзөгө ашыруу технологиялары аныкталып, аларга жараша сабактардын методикалык иштелмелери даярдалды.

Үчүнчү этап (2014-2015-ж.ж.) – окутуучу этап. Сунушталган ыкмалар боюнча сабактар өтүлдү. Эксперименттик тапшырмалардын, иш-аракеттердин натыйжалары алынды.

Диссертациянын жыйынтыктарынын толук жарыяланышы: илимий иштин негизги жыйынтыктары жана урунттуу жоболору “Юксак малакали кадрлар таерлашда инновацион фаолиятнинг урни” (Фергана, 2012-ж) жана ”Оценка деятельности реального сектора экономики” (Фергана, 2012-ж.) аттуу темадагы Өзбекстандын республикалык илимий конференция

материалдарында, И.Раззаков атындагы КМТУнун Кызыл-Кыя жаратылышты пайдалануу жана геотехнологиялар институтунун 15 жылдыгына арналган “Горное, нефтяное, геологическое образование в XXI веке” деген темадагы VI эл аралык конференциясында (Москва-Кызыл-Кыя, 2011-ж.), Т.Кулатовдун 80 жылдыгына арналган “Горное, нефтяное, геологическое и геоэкологическое образование в XXI веке” аттуу VII эл аралык конференциясында (Москва, РУДН, 2012-ж.) жана Ош МУнун 75 жылдык маарекесине арналган “Билим берүүнүн, илимдин заманбап маселелери жана интеграциялануу процессинде, өлкөнүн туруктуу өнүгүүсүндө университеттердин ролу” (Ош, 2014-ж.) аттуу эл аралык илимий конференциясындагы баяндамаларда, РИНЦ системасына кирген Россия Федерациясына караштуу «Территория науки» (2015-ж.) жана “Синергия” илимий-практикалык журналдарында (2016-ж.), республикалык илимий-теориялык журналдарда, мугалимдердин семинарларында, билимди жогорулатуу курстарындагы лекцияларда окулган. Диссертациянын негизги мазмуну 3 окуу-усулдук колдонмодо, 12 макалада чагылдырылган.

Диссертациянын көлөмү жана түзүлүшү: Диссертациялык иш изилдөөнүн илимий негизи тууралуу түшүнүк берген киришүүдөн, үч главадан жана алардан келип чыккан корутундулардан, жалпы корутундудан, библиографиядан (181 булак), тиркемелерден (13 тиркеме) турат. Көлөмү – 178 бет.

ДИССЕРТАЦИЯЛЫК ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Диссертациянын биринчи главасы “**Азыркы мезгилдеги интеграциялап окутуу процесстери жана анын педагогикалык маани-маңызы**” деп аталып, интеграциялап окутуунун философиялык, педагогикалык-психологиялык жана методикалык адабияттардагы чагылдырылышы, окуу китептериндеги, илимий адабияттар жана методикалык колдонмолордо берилиши талдоого алынды.

Интеграция–бир катар илимдерди бир бүтүндүктө кароочу предметтер аралык татаал илимий түшүнүк. Предметтер аралык интеграция–бул билимдерди, ишенимдерди, практикалык аракеттерди бириктирүү. Мисалы, гуманитардык илимдерден тарых, адабият, философия, социология, педагогика, психология ж.б. предметтер бири-бири менен тыгыз байланышта туруп, толукталып, бир бүтүндүктү түзөт. Ошондой эле интеграция предметтер ортосундагы байланыш гана болбостон, бир канча дисциплиналардын айкалышында жана предмет аралык илимдин, искусство жана улуттук маданияттын өз ара синтезинен турат. Ал предметтердин өз алдынчалыктарын жокко чыгарбастан, предметтердин мазмунун байытат.

1970-1980-жылдары Республикабыздын окуу программаларына атайын «предмет аралык байланыш» деген бөлүм киргизилип, анда

өтүлүүчү теманын башка предметтер менен байланышы иштелип чыккан. И.Бекбоевдин методикалык эмгектеринде предмет аралык байланыштын маселелери кыйла козголгон. Кыргыз адабияты сабагын башка предметтер менен байланышта окутуу маселесинин теориялык негиздери иликтенген. Анын ичинде, М.Тешебаев “Кыргыз адабиятын интеграциялап окутуунун илимий-методикалык негиздери” аттуу диссертациясында жалпы билим берүүчү орто мектептердин кыргыз адабияты сабагын интеграциялап үйрөтүү процессин атайын изилдеп чыккан. Диссертацияда бул багыттагы жүргүзүлгөн иштер атайын талдоого алып берилди.

Диссертациянын экинчи главасы **“ЖОЖдордун педагогикалык эмес багыттагы факультеттеринде Манас таануу курсун тарых менен интеграциялап окутуунун модели жана аны жүзөгө ашыруу”** деп аталып, Манас таануу курсун тарых дисциплинасы менен интеграциялап окутуунун мазмуну, каражаттары, аталган предметтерди интеграциялоо үчүн окуу материалдарын тандоонун критерийлери, принциптери, ошондой эле, интеграциялап окутуунун методикалык ыкмасы катары интеграциялоонун типтери, моделдери жана алар менен иштөөнүн технологиялары тууралуу кеңири сөз болду (сүрөт 1). Төмөндө интеграциялоонун модели сунушталды.

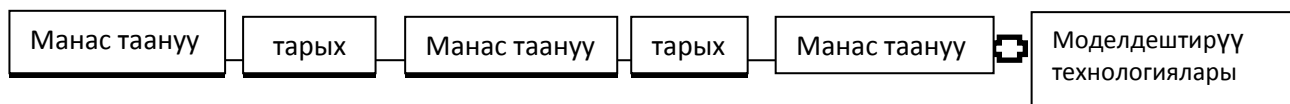

Сүрөт 1. Интеграциялап окутуунун модели жана жүзөгө ашыруу компоненттери

Биз сунуштаган бул модель төмөндөгүдөй компоненттерден турду. Ал үч чоң блогго бөлүнгөн: максат коюу блогу, мазмун жана аны жүзөгө ашыруу блогу, мониторинг жана баалоо блогу.

Мында интеграциялоонун бир нече типтерин пайдалануу аркылуу интеграциялап окутуунун моделдештирүү технологияларын иштеп чыктык. Атап айтканда, төмөндөгүчө:

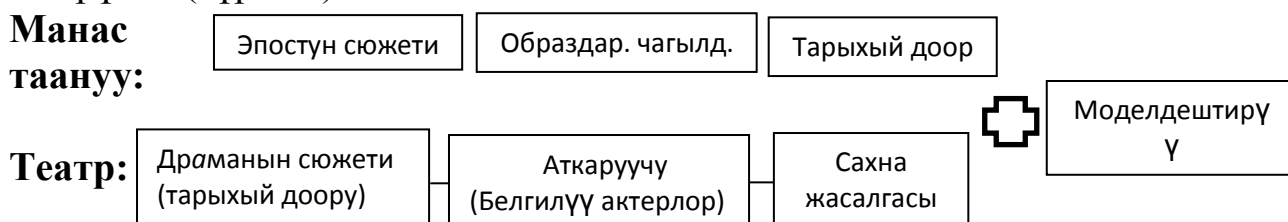
1. **Удаалаш тиби.** Манас таануу жана тарыхтагы мазмуну жакын материалдар удаалаш баяндалып, салыштырылып үйрөнүлөт (сүрөт 2).

Сүрөт 1. Интеграциялап окутуунун удаалаш тиби

Мисалы, “Алмамбеттин окуясында” Алмамбет кытай каны Азизкандын баласы экендиги, Алмамбет Коңурбай менен бийлик талашып эрегишкенде Коңурбай Азизкандын Кан-Жайлак деген жерин тартып алып, өзүн чай тердирип кордогондугу айтылат. Тарыхта б.з.ч. 99-жылы кытай аскеринин жетекчиси Ли Линдин 5 миң аскери 30 миңдик хуннулардын 10 миңин кырган. Ли Лин жоокерлерине аман-эсен качып кутулуусун айтып, өзү аргасыздан согуш туткуну болгон. Анын жоокерлери кытай императоруна Ли Линин эрдигин айтып жеткиришкенде, У ди (б.з.ч. 140-87) аны чыккынчы деп эсептеп, сыртынан өлүм жазасына тартып, үй-бүлөсүн дарга астырган. Эпосто Алмамбетти өлтүрүү туурасындагы буйрук жана анын качышы, атасынын жери тартылып алынышы менен тарыхта Ли Линдин сыртынан өлүм жазасына тартылышы жана үй-бүлөсүнүн өлтүрүлүшү бири-бирине окшошот. Алмамбет, адегенде, казак Көкчөгө келип, акыры аны казактар куру жалаа менен өлтүрөөрдө кармашып жатып, Манаска келип кошулат. Мында Ли Лин согуш туткуну болуп бир уруудан экинчи урууга сүрүлүп кыргыздарга баргандагы окуялар менен да дал келиши салыштырылып окулат.

2. **Жарыш (параллель) байланыш тиби.** Бул байланышта улоочулук байланышка караганда синтездөө жолу жогору деңгээлге көтөрүлөт (сүрөт 3).

Сүрөт 3. Интеграциялап окутуунун жарыш (параллель) байланыш тиби

Мында Ж.Садыковдун «Манастын уулу Семетей» драмасын көргөндөн кийин, “Семетей” эпосундагы окуялар катар каралып, тарыхый доорлорду чагылдыра алгандыгы, каармандардын кийим-кечектери,

курал-жарактарынын байыркы буюмдарга окшоштугу ж.б. деталдарына чейин салыштырылат. Ушундай интеграция эпостун идеясын, тарыхыйлуулугун терең түшүнүүгө гана шарт түзүп бербестен, искусство тууралуу билимдеринин өсүшүнө да жардам берет.

3. Аралаш тип. Бул типте манасчылар, алар жашаган доор, айтуучулук чеберчилиги, варианттары, изилдөөчүлөр жана эпостун тарыхыйлуулугу боюнча жазылган бараандуу эмгектер тарых предмети менен аралаш анализденип үйрөнүлөт (Сүрөт 4).

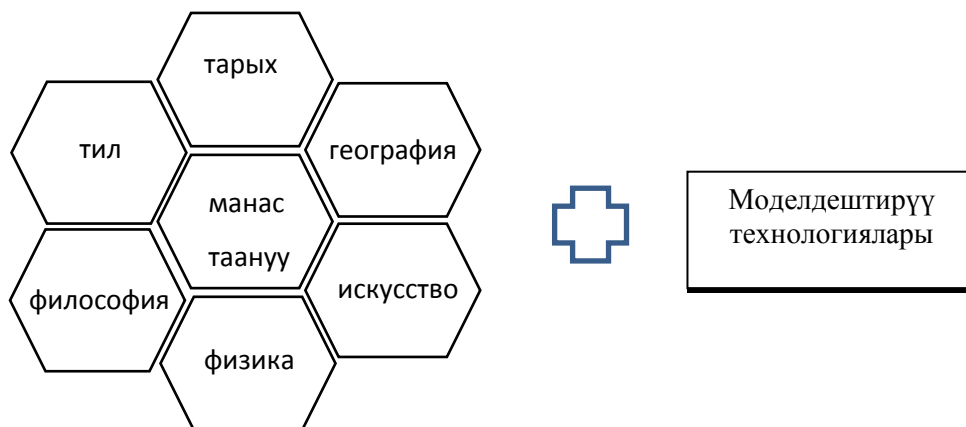
Сүрөт 4. Интеграциялап окутуунун аралаш жүзөгө ашыруу

Мисалы, сабакта студенттер тарыхтан алган билимдерин эске салып, Цин императору кылмышкерди тирүүлөй көмдүрүп же чоң казанга кайнатканы, айыптуунун үч тууганын (атасы, энеси, аялы) жок кылуу сыяктуу жырткычтык окуялар жөнүндө билген маалыматтарын кластерге жайгаштырышат. Эми тарыхтагы бул фактыга жакын Манас эпосунан мындай далилди келтиребиз.

Манас таануучу М.Мамыров эпостогу “Алооке, Молто кан чыгып, айбатынан жан чыгып”, «Алооке келет дегенде, ыйлаган балдар сооронду» деп айтылган саптарды Цин императорунун чабуулу көчмөн элдерге удаа жасалып, басып алган элди, урууну мажбурлап башка жерге сүргөнүн бири-бирине салыштырып жакындатып караган.

Эпосто “адамдын мурду, кулагын сөйкө кылып тагынган”, “кулжундап кетсе капырлар, куйкасын кармап тилели” деген саптар кездешет. Бул ыр саптары Цинь императору Цинь ши-хуандын мурдун кесүү, тамга салуу, бет тилүү сыяктуу каардуу жазалары жөнүндө ырдап жаткансыйт.

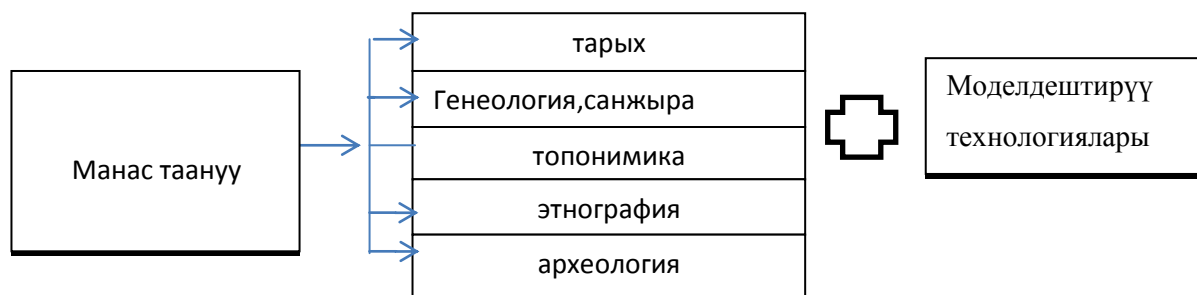
4. Курчама тип (сүрөт 5).

Сүрөт 5. Интеграциялап окутуунун курчама тиби

Интеграциялоонун борборунда Манас таануу предмети орун алат Өтүлүүчү теманы терең түшүндүрүү үчүн башка илимдердин тармактарынан алынган окуу материалдарын туш-туштан толуктап, толук системаланып, жалпыланып, бир бүтүндүктө үйрөнүлөт (Бул боюнча өтүлгөн сабакты авторефераттын 15-бетинен караңыз).

5. **Интеграциялап окутуунун тутумдашуу тиби.** Мында мугалим алдын ала интеграциялык байланыштар үчүн окуу материалдарын кайсы предметтен керектүү көлөмдө алат, аны окуп-үйрөнүүнү пландаштырып, моделин иштеп чыгат (сүрөт 6).

Сүрөт 6. Интеграциялап окутуунун тутумдаш тиби

Манас таануу мугалими “Манас” эпосу көркөм чыгарма, бирок ал кыргыз элинин басып өткөн тарыхый баян экенин эске алуу менен, эпостогу уруулардын, баатырлардын теги, жер-суулардын аталыштары туурасында маалыматтарды берет. Тарыхчы мугалим байыркы кыргыздардын турмуш-тиричилигинин, дүйнө тааныманын, диний ишенимдеринин, маданиятынын эпосто чагылдырылышын этнографиялык жактан түшүндүрүп, археологиялык табылгалардын (Эне-Сай жазуулары, Манастын күмбөзү ж.б.) Манас таануу илимин изилдөөдөгү маани-маңызы жөнүндө айтып жыйынтыктайт.

Мындай типтердеги модель менен окутууда студенттердин чыгармачыл таанып-билүүсү, ар тараптуу терең илимий-изилдөө иштери жүзөгө ашырылат. Студенттер Манас таануу сабагында тарых предметинен алган билимдерин кеңейтип, мурдагы билимдери менен салыштырып, өздөштүргөндөй даражага жетишет.

Үчүнчү глава **“ЖОЖдордо Манас таануу курсун тарых менен интеграциялап окутууну жүзөгө ашыруу боюнча жүргүзүлгөн педагогикалык эксперименттин жүрүшү жана жыйынтыктары”** деп аталып, анда экспериментти уюштуруу этаптары, анын жүрүшү көрсөтүлдү, жалпы жыйынтыктар чыгарылып, илимий-методикалык сунуштар берилди.

Эксперименттик изилдөөлөрдүн алдына тиешелүү максат жана милдеттер коюлган. Экперимент, БатМУнун Кызыл-Кыя экономика, укук жана технологиялар институту, КМТУнун Кызыл-Кыя жаратылышты пайдалануу жана геотехнологиялар институту, КМТУнун Тоо-кен иштери жана технологиялары институтунда жүргүзүлдү. Ага БатМУ КЭУТИнин

окутуучусу Д.Жумабаева жана КМТУ ТКИТИнин окутуучусу Э.Кадралиевалар катышты.

Сынактын алгачкы этабында аталган окуу жайларда жалпысынан 168 студентке анкеталык суроолор таратылып, төмөндөгү жыйынтык алынды:

Таблица 1. Анкеталык сурамжылоонун көрсөткүчү

	Анкеталык суроолор	Жооптор	саны	
			168	%
1	Манас таануу курсу кайсы предметтер менен тыгыз байланышта окудуңар?	а) Адабият	140	83
		б) Тарых, философия, педагогика, география	28	17
2	Манас таануу предметин башка предметтер менен бирдикте өтүлдүбү?	а) Жок	133	79
		б) Ооба.	35	21
3	Манас таануу курсун кайсы предметтер менен бирдикте өтүлүүсүн каалайсыңар?	а) тарых	150	92
		б) география	18	8

1-таблицада берилгендей, Манас таануу предметин интеграциялап окутуунун жалпы абалы канааттандыруу эместигин көрсөттү. Бирок студенттер предметтерди интеграциялап окууга кызыгууларын билдиришти.

Ушулардан улам, изденүүчү эксперимент учурунда студенттердин чыгармачыл ой жүгүртүүсүн, теориялык-практикалык билимдерин текшерүү, ар түрдүү илимдердин татаал баскычтагы маалыматтары менен тааныштыгы, эпосту окуп-үйрөнүүгө болгон кызыгуусу, чыгармачыл изденүүсү жана дүйнөнү бүтүндүктө кабыл алуусун аныктоо максаттары коюлду. “Манас” эпосунун тарыхыйлуулугун түшүнүү деңгээлин аныктоодо ар бир окуу жайдын тандалган топторуна тесттик тапшырмаларды бердик. Бул экспериментибиз түздөн-түз практикада жүргүзүлдү, ага коюлган тесттик тапшырмалардын жалпы тематикалары төмөндөгүдөй болду:

1. “Манас” эпосунун сюжеттик окуялары боюнча түзүлгөн тест суроолору;
2. Кыргыз тарыхынын эпопеяда чагылдырылышы жана андагы тарыхый доорлор ж.б. проблемалык-изилдөөчүлүк багыттагы суроолордун жана тесттердин топтомдору.

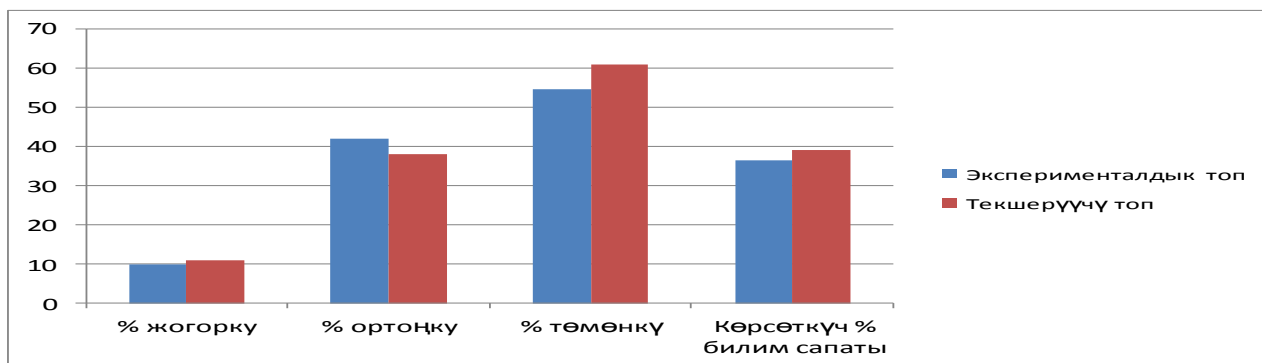
Анын жыйынтыгы төмөндөгү таблицада берилди (таблица 2).

2-таблицада жана 7-сүрөттө көрүнүп тургандай, студенттердин Манас таануу илими боюнча билимдеринин үч деңгээлдик жыйынтыгын алдык. Анын жыйынтыктарын үч деңгээлде (жогорку, орто, төмөнкү) мүнөздөдүк: **төмөнкү деңгээл** 54,6 %-60,8 % ды түзсө, **орточо деңгээл** 29%-30% га барабар экендиги аныкталды. Ал эми **жогорку деңгээл** 7% - 9% ды түздү. Билим сапатынын жалпы **көрсөткүчү** 36,4% жана 39,2 %

түздү. Тандалган топтордун көрсөткүчтөрүндө дээрлик айырма жок экендигин байкадык.

Таблица 2. Студенттердин билим деңгээлинин көрсөткүчү

ЖОЖдун аты	Тайпанын түрү	Студ. саны	Студ. саны %	Деңгээл						Көрсөткүч % билим сапаты
				жогорку	%	ортоңку	%	төмөнкү	%	
БатМУ КЭУТИ	Эксп.	40	100	3	7,5	14	35	23	57,5	42,5
	Текш.	35	100	3	8	12	35	20	57	43
КМТУ КЖПИ	Эксп.	40	100	3	7,5	13	32,5	24	60	40
	Текш.	35	100	3	8,5	10	28,5	22	63	37
КМТУ ТКИТИ	Эксп.	50	100	4	8	15	30	31	62	38
	Текш.	55	100	5	9	16	29	34	62	38
жыйынтыгы	Эксп.	130	100	10	7	42	29,4	78	54,6	36,4
	Текш.	125	100	11	8,8	38	30,4	76	60,8	39,2

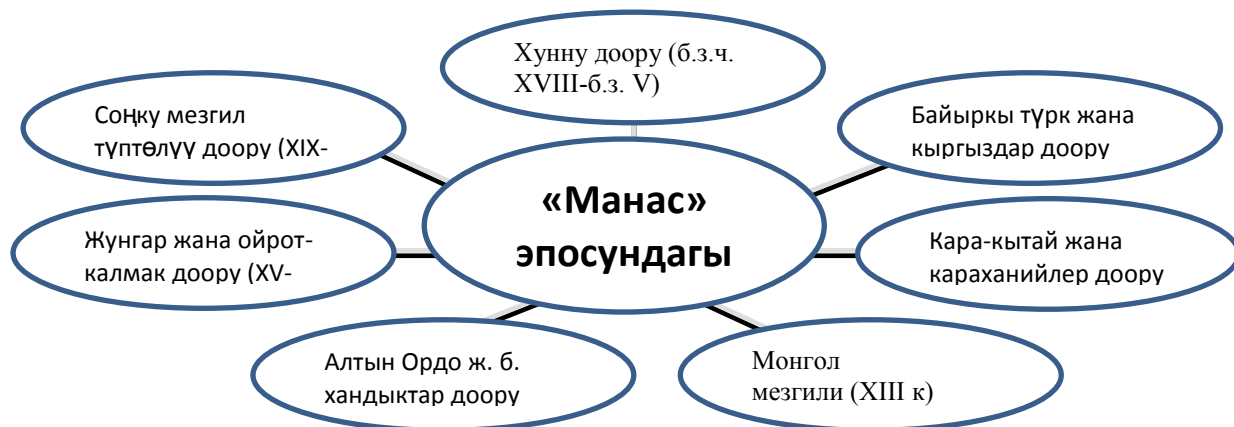

Сүрөт 7. Студенттердин билим деңгээлинин көрсөткүчү

ЖОЖдордогу окуу планына ылайык Манас таануу предметин үйрөнүүгө 60 саат, б.а. 2 кредит (ар бир кредит 30 саат) берилген, анын ичинен, 16 саат лекция, 14 саат практикалык саатка ылайыкташтырылган. 30 саат өз алдынча иштөөгө берилет. Эксперименттик изилдөөдө ушул сааттык көлөмдү эске алып, 32 саатка (16 саат лекция, 16 саат практика) ылайыкталган атайын курстун программасын түздүк. Ал программанын негизинде “ЖОЖдордо Манас таануу предметин интеграциялап окутуу” жана “Манас таануу боюнча тест топтомдору” деген окуу-усулдук колдонмолорду түздүк. Интеграциялап окутуунун технологияларын иштеп чыгып, ал боюнча окутуу иши экспериментибиздин кийинки этабында жүргүзүлдү, т.а. 2014-2015-жылдарда **окутуучу экспериментибизди** жүргүздүк. Жогоруда аталган атайын курсту окуу планындагы ЖОЖдук компоненттердин эсебинен окуттук. Иштеп чыккан методикалык сунуштарыбыздын негизинде тандалган топтордо 5 типтен турган моделдер менен интеграцияланган сабактар өтүлдү. Мисалы, “Манас” эпосундагы тарыхый доорлор” деген теманы окутууда интеграциялоонун

курчама тибби аркылуу төмөндөгүдөй кластер менен түшүндүрдүк (сүрөт №8).

Семинардык сабактарда студенттер лекцияда өтүлгөн теманын жана андагы көйгөйлүү кырдаалды чечүүдө бир типтүү мүнөздөгү даяр топтомдор менен иштебестен (лекциядагы материал менен гана чектелбестен), көптөгөн ар кандай кошумча тапшырмалар менен да иштешти.

Сүрөт № 8. «Манас» эпосундагы тарыхый доорлор

Мисалы, “Манас” эпосунда кыргыз элинин тарыхый доорлордогу ар кайсы окуялар бара-бара өзгөрүп, Енисей кыргыздарынын IX-X кк. согуштук ийгиликтеринин жалпы фонун, элеси гана сакталып, алардын ордуна кийинки кылымдарда Чыгыш-Тянь-Шань, Жунгария, Жети-Суу жана Орто-Азияда болуп өткөн тарыхый окуялар эпостун сюжеттик өзөгүн түзгөн.

Таблица 3. Тарыхый доорлор менен эпостогу окуялардын талданышы

Тарых доор.	Тарыхый маалыматтар	Эпостогу окуялар	Тарых. маданият	Эпосто
Байыркы түрк жана кыргыздар доору (VI-IXкк);	1. 711-ж. Барсбектин көк түрктөр менен согушу. 2. Кыргыздардын Кытайга жасаган биринчи «Чоң казаты» Алп Сол жетектеген 842-843-жж. окуялар. 3 IXк. баш. Бор. Азияда эң күчтүү Уйгур каганыдыгын кыргыз каганы 100 миң аскер менен кыйраткан. 4. Улуу Кыргыз мамлекетинин аймагы. 5.Чыгыш Түркстандагы Бешбалык шаары байыркы заманда Бейтин аталган. Бул жердеги «Ли-и-дэ-цзянь» деген дарыяны Хк. баштап кыргыздар «Манас» дарыясы деп аташкан. Кийинчерээк бул өрөөн, шаар да Манастын аты менен аталган	1.«Чоң казат» окуясы. 2.Алтайлык кыргыздарда «Алп Манаш» дастаны бар. 3.Эпостогу казат, жортуулдар. 4. Эпосто Байкөл жана башка аймактардын аттары кезигет. 5. Манас баатыр «Чоң казатты» Бээжинде уюштурган.	Эне-Сай кырг-н реалдуу аскер кийимдери жоо куралдар. 2. Жогорку Енисей Кем-Кемжиут (Чоң-Суу) деп аталат.	1.Белдемчи, карыпчы, чарайна, соот, кыяк, ак олпок эпосто айтылат. 2.Эпосто Кенжут деген жердин айтылат.

Эпосту тарыхый булак катары пайдаланууда ушул жагдайга өзгөчө көңүл буруу абзел. Ар бир доордогу окуялар менен эпостогу окуяларды тандоо жана синтез жүргүзүү аркылуу тишелүү таблицалар толтурулду (таблица 3).

Булактарга таянсак, Манас баатырдын көркөм образын түзүүгө кыргыз элинин баатырларынын бир нече муундарынын эрдик иштери өбөлгө болгон. Тарыхта белгилүү болгон Барсбек да, Яглагар хан, улуу кол башчы Алп Солду да Манастын прототиби катары кароого негиз бар. Мындай маалыматтарды студенттер эсте сактап калуусу үчүн тарых менен интеграциялап окутуунун көрсөткүчү катары эпостогу кээ бир образдардын прототиптери боюнча таблицаларды түзүштү (Таблица 4).

Таблица 4. Эпостогу образдардын прототиптери

Образ	Прототиптер
Манас	Барсбек , 711-жылы көк түрктөргө каршы күрөшкөн кыргыз элинин баатыры Ынанчу Алп Билге каганды Манастын прототиби десек болчудай (Р. Сарыпбеков)
	С.Г.Кляшторный кыргыз тарыхындагы Кытайга жасаган биринчи «Чоң казаты» 842-843-жж. Алп Сол жетектеген окуялар дейт. Манастын күчтүү мамлекет түзүп, чет Бээжинди багындырышы Алп Солду эске салат.
	820-847-жж. Бартольд жазгандай кыргыздар Азияда «Улуу Кыргыз дөөлөтүн» түзөт. А.Н.Бернштам ошол мезгилде кыргыздардын башында Яглагар-хан аттуу тарыхый инсан турган, ал 847- ж. өлгөн, ошол-баатыр жетекчини Манас баатырдын прототиби деп эсептейт.
Алмамбет	Б.з.ч. 90-жылы кытай кол башчысы Ли Линди Алмамбетке салыштырышат, ал кыргыздардын жаңы падышалык династиясын негиздеген.
	IX к. орто. кыргыздар тарабына өткөн уйгур кол башчы Гюглу-Баганы Алмамбетке окшоштурушат.
Жолой	XII к. башында кара-кытайлардын башчысы Элүй Даши «Манас» эпосундагы Жолойдун прототиби болушу божомолдонот.
	XIV кылымда Алтынхан династиясын негиздеген монгол князы Шолой Контайчы Жолойдун прототиби болушу ыктымал.
Темир кан	Эпикалык Темир-хан XIVк. Моголстандын негиздөөчүсү Туглук-Темир болушу мүмкүн.
Эр Көкчө	Манастын чоросу Эр Көкчө –тарыхый инсан. Ал XV к. 1423-жылы өлгөн.

Окутуучу экспериментте Манас таанууну тарых менен интеграциялап окутуу аркылуу мындай натыйжаларды алдык:

-студенттердин ой-жүгүртүүсүнүн илимийлүүлүгүн өнүктүрүүгө шарт түзүлдү;

-таанып-билүүнүн табигый-илимий методдорун кеңири колдонулду, илимдердин бирдиктүү комплекси жаралды;

-билим сапаты жогорулады, предметке болгон кызыгуу ойгонду; предметтер аралык жалпылык түшүнүгү калыптанды;

-сунушталган адабияттардан салыштырмалуу татаалыраак маалыматтар берилди, окуу, өздөштүрүү калыптанды, чыгармачылыгы өнүктү;

-Манас таануу жана тарых боюнча негизги курстун программалык материалы өздөштүрүлдү, терең түшүнүүгө жардам берди;

-илимий-изилдөө иштерин жүргүзүүгө багыт берилди.

Демек, Манас таануу курсун тарых жана география менен интеграциялоо окутуунун бир каражаты катары кирип, бул каражат эпостун мазмунун байытууга, түшүнүп окууга жана терең кабылдоого шарт түзөт. Аудиториялык сабактардан сырткары Манас таануу предметин интеграциялап окутууда төмөндөгү экскурсиялардын түрлөрүн пайдаландык:

а) программадан тышкары экскурсиялар;

б) тарыхый окуялар же эпосто аты аталган топонимдик аталыштагы ыйык жерлерге экскурсиялар;

в) тарыхый эстеликтер;

г) «Манас» темасындагы айкелдер боюнча экскурсиялар (Бишкек шаарындагы «Манас» архитектуралык–скульптуралык композициясы, Баткен шаарындагы “Манас” комплексинде, Кызыл-Кыя жана Ош шаарындагы Манас эстелиги ж.б.);

д) театрларга, опера-балет театрларына кирүү («Манастын уулу Семетей», «Сейтек», «Айкөл Манас» спектаклдери) же, спектаклдердин дисктердин чогуу көрүү;

ж) тарыхый-адабий экскурсия тарыхый инсандар, жазуучулар, манас таануучулар, окумуштуулар, манасчылар, искусство ишмерлери менен жолугушуу формасында жүрөт.

Экскурсия учурунда искусство чыгармалары менен таанышуу төмөнкүдөй максаттарды ишке ашырууга жардам берди:

- студенттер кыялында элестеткен образды көз менен көрүп, салыштыра алышты;

- адамдын ички дүйнөсүн сырткы көрүнүшү аркылуу андап-билүү сезими өстү, руханий керектөөлөрүнүн көп түрдүүлүгү жогорулады;

- студенттер маданий түрдө эс алышты, турмушту көркөм көрө билүүсү жана андап таануусу калыптанды;

- турмуштун эстетикалык чагылуусун түшүнүштү, искусствого кызыгуу жөндөмдүүлүгү жогорулады;

- патриоттук сезими ойгонду, тарыхый маданиятка көңүл буруусу артты.

Бул мезгилде студенттер менен бирдикте аталган окуу жайларда төмөндөгүдөй иш-чараларды да өткөрдүк:

- “Манас – улуу эпоско айланган тарых” темасында студенттик илимий-практикалык конференция;

- «Манасчылык өнөрдөгү купуя сырлар» аттуу диспут (№12 тиркеме);

- «Залкар манасчы Жусуп Мамай – 95 жашта» деген иш-чара (№13 тиркеме) жана манасчылар конкурсу.

“Манас казынасындагы жети осуят” деген темада тарбиялык сабак уюштурдук. Теманы тарыхый-генеологиялык дарак тибиндеги көргөзмө каражат аркылуу төмөндөгүдөй мазмунда бердик (сүрөт 9).

Сүрөт №9. Тарыхый-генеологиялык дарак

Кыргыздын тарыхында Барсбек каган, Эрен улук, Алп Сол кыргыз мамлекеттүүлүгүн түптөсө, XVII-XVIIIкк. жунгарларга каршы күрөштө кыргыз-казак ханы Эр Эшим, Тагай бийдин урпактары Дөөлөс баатыр, Манап бий, Көкүм бий, Жарбаң баатыр, Чаа бий, Базыл баатырлар эрдик көрсөтүшкөн. Алар тууралуу диссертацияда кеңири айтылган. Кыргыздын улуттук ар-намыс жана патриоттуулукту бийик кармаган атуулдары “Манас” эпосундагы осуяттарды, асыл түшүнүктү бийик тутуп, өзүнүн жеке керт башынан да, жалпы элдин кызыкчылыгын жогору коюшкан.

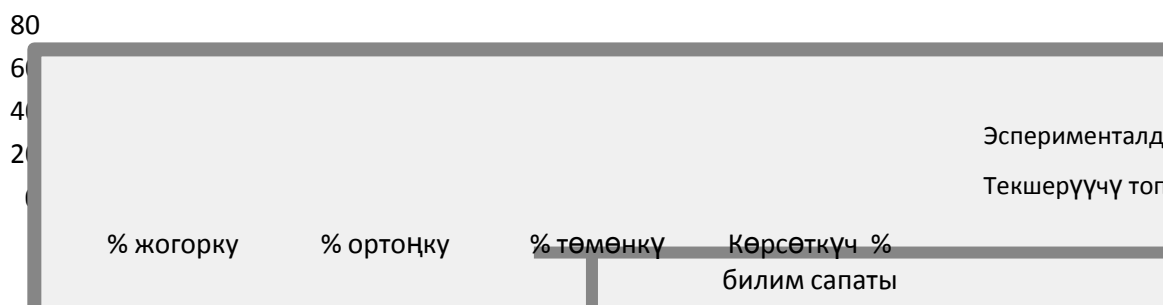
Биз Манастын урпактарыбыз. Ошондуктан мекенди сүйүү, табиятты коргоо, биримдикке келүү, улуттар аралык ынтымактыкты, гумандуулукту сактоо, өнөр, билим алуу, бакубат дөөлөттү куруу – адамдык да, атуулдук да парзыбыз. Манастын жети осуятына карата ар бир студент өз көз карашын билдирип, кыргыз тарыхындагы

идеологиялык күрөштөр, учурдагы бул идеологиянын зарылчылыгы жөнүндө талкууну жүргүзүшөт жана студенттер конкреттүү проблема боюнча көз караштарын, ойлорун жактоого үйрөнөт.

Окутуучу экспериментибиздин жыйынтыгында студенттер төмөндөгүдөй компетенттүүлүктөргө ээ болушканын баалап билдик: “Манас” эпопеясынын сюжетин билүүсү, эпостун өзөк окуяларын кыргыз элинин башынан өткөргөн тарыхый окуялары менен салыштырып талдоо, байыркы тарыхый маданияттын үлгүлөрүн эпостон издөө, эпостогу топонимдик аталыштарды географиялык тараптан аныктоо жана бүгүнкү күндөгү аталыштар менен салыштыруу, үчилтиктин идеялык, тематикалык мазмунун, образдар системасын, эпостун мазмунунан алынган жети осуятты талдай билүү абалын текшерүү жана баалоо ж.б. белгиленди. Студенттердин билимин баалоо критерийлери да такталып, формативдик жана суммативдик жол менен бааланды. Анын көрсөткүчү 5-таблицада жана 10-сүрөттө берилди.

Таблица 5. Студенттердин билим деңгээлинин көрсөткүчү

ЖОЖдун аты	Тайпанын түрү	Студ. саны	Студ. саны %	Деңгээл						Көрсөткүч %билим сапаты
				жогорку	%	ортоңку	%	төмөнкү	%	
БатМУ КЭУТИ	Эксп.	40	100	14	35	18	45	8	20	80
	Текш.	35	100	3	8,5	14	40	18	51,5	48,5
КМТУ КЖПГИ	Эксп.	40	100	13	32,5	17	42,5	10	25	75
	Текш.	35	100	4	11,5	10	28,5	21	60	40
КМТУ ТКИТИ	Эксп.	50	100	16	32	21	42	13	26	74
	Текш.	55	100	4	7	17	31	34	62	38
жыйынтыгы	Эксп.	130	100	43	30	56	39	31	21	69
	Текш.	125	100	11	8,8	32	25,6	73	58,4	46,7

Сүрөт 10. Студенттердин билим деңгээлинин көрсөткүчү

Мында эксперименттик топтордун өздөштүрүү деңгээлдеринин сандык пайызы жогорулагандыгын байкоого болот. Аларга атуулдук тарбия берүүдө аныктоочу этаптагы көрсөткүчтөр менен жыйынтыктоочу этаптын көрсөткүчтөрүнүн айырмасы бар экендигин байкадык.

Жалпылап алганда, эксперименттик топтордо өздөштүрүүнүн жогорку деңгээли 43 пайызды түзүп, 33 пайызга жогорулады. Ал эми ортоңку деңгээли 56 пайызды көрсөтүп, 14 пайызга көтөрүлдү. Төмөнкү деңгээли болсо 21 пайызды түзүп, 33 пайызга кыскарган. Билим сапатынын жалпы көрсөткүчү эксперименттик топто 69%, текшерүүчү топто 46,7 % түздү.

ИЗИЛДӨӨНҮН ЖАЛПЫ ЖЫЙЫНТЫКТАРЫ

Жүргүзгөн экспериментибизде Манас таануу предметин интеграциялап окутуу аркылуу студенттердин билим деңгээлин жогорулатуу максатында ЖОЖдордогу предмет окутуучулары менен бирдикте Манас таануу курсун тарых предмети менен интеграциялап окутуунун, атуулдук тарбия жана терең билим берүүнүн, анын жол-жоболору иштелди.

Диссертациялык изилдөөдө аныкталган жумушчу божомолдун тууралыгын тастыктоо үчүн жүргүзүлгөн эксперименттик иштердин, Манас таануу курсун тарых предмети менен интеграциялап окутуу боюнча илимий-педагогикалык, методикалык адабияттарга жалпы анализ жүргүзүү жана Манас таануу предметин окутуу боюнча иштелип чыккан инновациялык, интерактивдүү жана интеграцияланган сабактардын жалпы моделин (удаалаштык, жарыш, курчама, аралаш, тутумдаш) жана аны жүзөгө ашыруу технологияларын (сабактын максаты, тематикалары, предмет аралык фактылар, байланыштыруунун принциптери, критерийлер, каражаттары ж.б.), мазмунун, формаларын, методдорун сунуш кылуу менен изилдөөнүн негизги максатын ишке ашыруунун натыйжасында төмөнкүдөй жалпы корутундуга келүүгө болот:

1. Манас таануу предметин ЖОЖдордогу окуу программаларында, окуу китептеринде жана илимий-теориялык, методикалык адабияттарда берилишинин, жайгашуусунун абалына жалпы анализ жасалды;

2. Манас таануу курсун тарых предмети менен интеграциялап окутуунун педагогикалык-методикалык негиздери: мазмуну, формалары менен каражаттары аныкталды;

3. Манас таануу курсун тарых предмети менен интеграциялап окутуунун моделдери жана аны жүзөгө ашыруунун технологиялары иштелип чыкты;

4. Сунушталган методикалык ыкмалар эксперименттик жолдор аркылуу сыноодон өткөрүлдү, алынган натыйжалар ЖОЖдордо Манас таануу предметин окутуу практикасына сунуш кылынды.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

Диссертациялык изилдөөдөн алынган жыйынтыктар ЖОЖдордо Манас таануу курсун натыйжалуу окутуу боюнча төмөндөгүдөй сунуштарды жасоого негиз болду:

-ЖОЖдордогу Манас таануу курсун окутууда Кыргызстан тарыхы предмети менен интеграциялоо жагын окуу программаларын, окуу китептерин жазууда жетекчиликке алынуусу зарыл;

-Манас таануу боюнча жазылган окуу китептери, усулдук колдонмолор, дидактикалык материалдар инновациялык, интерактивдүү жана интеграциялык сабактарга ылайык толукталышы керек. Окуу материалдары “Манас” эпосунун кыргыз элинин тарыхы менен болгон генетикалык байланышын жана эпостун энциклопедиялык мазмунун түшүнүүгө, ошондой эле Манас таануу илими жөнүндө кеңири маалыматтарды берүүгө багытталуусу тийиш;

-Манас таануу предметинин жумушчу программаларына окуу экскурсиялык (музей, сүрөт галереялары, тарыхый окуялар же эпосто аты аталган топонимдик аталыштагы ыйык жерлер, тарыхый эстеликтер, «Манас» темасындагы айкелдер боюнча экскурсиялар, театр, опера-балет театрларына баруу, тарыхый-адабий экскурсия тарыхый инсандар, жазуучулар, манас таануучулар, окумуштуулар, манасчылар, искусство ишмерлери менен жолугушуу) сааттарды киргизүү зарыл;

-ЖОЖдордо мамлекетке зарыл болгон адистерди өлкөнүн кызыкчылыгын көздөгөн мекенчил кылып тарбиялоо жана окутуу багытында кафедралардын окуу-усулдук секциясынын пландарына Манас таануу предметчи мугалимдери менен тарых жана башка предметчи мугалимдер ортосунда макулдашылган интеграциялык сабактарды уюштуруу жана анын аткарылышын көзөмөлгө алуу иш-чараларын киргизүү керек;

-ЖОЖдор арасында Манас таануу предметин интеграциялап окутуу багытында методикалык семинарларды уюштуруу жана интеграциялап окутуунун жол-жоболорун, анын моделдерин жайылтуу зарыл;

-окуу планындагы ЖОЖдук компоненттердин эсебинен Манас таануу предмети боюнча атайын курстарды киргизүү максатка ылайык.

Изилдөөнүн негизги мазмуну автордун төмөнкү эмгектеринде чагылдырылган:

1. **Мадумарова, М.К.**, Значение преподавания народных мудростей и их культурно-этические проблемы. [Текст] / С.К. Рысбаев, М.К.Мадумарова // Сборник материалов Республиканский конференции на тему: «Оценка деятельности реального сектора экономики». - Фергана, 2012г. С.-165-168.
2. **Мадумарова, М.К.**, Некоторые проблемы изучения произведений, написанных на основе фольклорного сюжета. [Текст] /М.К.Мадумарова, А.Б.Батыркулова, Б.Амалканова // Сборник материалов республиканской конференции на тему: «Юксак малакали кадрлар таерлашда инновацион фаолиятнинг урни».- г.Фергана, 2012. 2-ноябрь., С. -85-87.
3. **Мадумарова, М.К.**, Методы использования мультимедийных технологий в процессе преподавания манасоведения. [Текст] / М.Мадумарова, А. Батыркулова, А.Амалканова // Материалы VII Международной

конференции, посвященной 80-летию КГТК им. Т.Кулатова. -Москва. РУДН, 2013. -88-91 сс.

4. **Мадумарова, М.К.**, Манас таануу предметин интеграциялап окутуунун типтери [Текст] /М.Мадумарова, Т.Каранова // ОшМУнун жарчысы. –Ош. №3, 2014. -34-38-бб.

5. **Мадумарова, М.К.** Манас таануу предметин интеграциялап окутууда студенттердин өз алдынча иштөөсүнүн маанилүүлүгү. [Текст] / М.Мадумарова// ОшМУнун жарчысы. –Ош. №3, 2014. -38-43-бб.

6. **Мадумарова, М.К.** Манас таануу сабагында эпостун тарыхыйлуулугун окутуунун актуалдуулугу. [Текст] /М.Мадумарова // Известия ВУЗов. №4, -Бишкек, 2014. -283-286-бб.

7. **Мадумарова, М.К.** Интеграциялоо проблемасынын философиялык, педагогикалык-психологиялык жана методикалык адабияттардагы орду [Текст] / Мадумарова М // Известия ВУЗов. №4, Бишкек, 2014. 288-291-бб.

8. **Мадумарова, М.К.**, Манас таануу предметин интеграциялык методдор менен окутуунун артыкчылыктары [Текст] /М.Мадумарова// Известия ВУЗов, №6, -Бишкек, 2014. 252-254-бб.

9. **Мадумарова, М.К.**, ЖОЖдордогу гуманитардык билим берүүдөгү интеграциялап окутуунун маани-маңызы . [Текст] /М.Мадумарова// Известия ВУЗов, № 6, -Бишкек, 2014. 242-244-бб.

10. **Мадумарова, М.М.**, Манас таануу предметин интеграциялап окутуунун мааниси [Текст] /Мадумарова М. Мадумарова Б.Т./ Известия ВУЗов”, №7, - Бишкек, 2014. 83-85-бб.

11. **Мадумарова, М.К.**, Интеграционные методы обучения предмету манасоведения с этнографией и топонимикой [Текст] /М.Мадумарова// Научно-практический журнал «Территория науки», №6,- Воронеж, -2015, С.-45-47.

12. **Мадумарова, М.К.**, Методы интегрированного обучения заветов Манаса в целях распространения национальной идеологии и укрепления государственности. [Текст] /М.Мадумарова// Электронный научно-практический журнал «Синергия», № 2. - Российская Федерация, 394042, Воронеж, -2016. С. -7-13.

13. **Мадумарова, М.К.**, Манас таануу сабагын тарых менен интеграциялап окутуунун атайын курсунун программасы [Текст] /М.Мадумарова// -Бишкек-2013. -24 б.

14. **Мадумарова, М.К.**, Манас таануу боюнча тесттик тапшырмалардын топтому. [Текст] /С.Рысбаев, М.Мадумарова// -Бишкек, 2014, -67 б.

15. **Мадумарова, М.К.**, ЖОЖдордо Манас таануу предметин интеграциялап окутуу [Текст], ЖОЖдордун окутуучулары жана студенттер үчүн методикалык курал, /М.Мадумарова// -Бишкек-2016. -110 б.

М.К.Мадумарованын 13.00.02–окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы (кыргыз адабияты) адистиги боюнча «Жогорку окуу жайларда Манас таануу курсун тарых предмети менен интеграциялап окутуунун илимий-методикалык негиздери» аттуу диссертациялык эмгегинин

РЕЗЮМЕСИ

Түйүндүү сөздөр: интеграция, предметтер аралык интеграция; предмет ичиндеги интеграция, интеграциялап окутуу, Манас таануу предметин интеграциялап окутуу, интеграциялоонун мазмуну жана критерийлери, интеграциялык сабактын модели, моделдерди жүзөгө ашыруунун технологиялары.

Изилдөөнүн максаты: Жогорку окуу жайларда Манас таануу предметин тарых предмети менен интеграциялап окутуунун теориялык жана методикалык негиздерин аныктоо, аталган предметтерди ЖОЖдордо окутууда мазмундук жактан интеграциялап үйрөнүүнүн методикалык системасын түзүү.

Изилдөөнүн методдору: теориялык-педагогикалык, илимий-теориялык жана методикалык адабияттарды талдоо, тарыхый-хронологиялык, тарыхый фактыларды жыйноо, салыштыруу, жалпылаштыруу, педагогикалык эксперимент-иштелип чыккан каражаттарды, моделдерди, методдорду, ыкмаларды, формаларды педагогикалык тажрыйбадан өткөрүү, практикада сыноо, талдоо, текшерүү, сапаттык жана сандык жактан жыйынтыктарды чыгаруу, анкета жүргүзүү, аңгемелешүү, байкоо.

Изилдөөнүн объектиси: ЖОЖдордо Манас таануу предметин тарых предмети менен интеграциялап окутуу процесси.

Изилдөөнүн предмети: Манас таануу предметин тарых предмети менен интеграциялап окутуунун методдору жана ыкмалары.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы: Манас таануу курсун кыргыз элинин тарыхы менен интеграциялап окутуунун мазмуну жана аны аныктоонун критерийлеринин, аталган предметтерди интеграциялап окутуунун илимий-методикалык моделинин иштелип чыгышы жана аны жүзөгө ашыруунун технологиясынын, тарых менен Манас таануу предметтерин интеграциялап окутуу аркылуу студенттердин чыгармачыл ишмер аракеттерин бирдикте өнүктүрүүнүн натыйжалуу жолдорунун практикага сунушталышы.

Изилдөөнүн жыйынтыктардын практикалык мааниси: Изилдөөбүздөн келип чыккан илимий-методикалык сунуштарды ЖОЖдордогу Манас таануу предметинин жумушчу программаларын, окуу китептерин, усулдук колдонмолорду түзүүчүлөр, методист-окумуштуулар жана мугалимдер пайдалануу менен сабактардын сапатын жогорулатууга жардам берет деген ойдобуз.

РЕЗЮМЕ

диссертационного исследования Мадумаровой М. К. на тему: “Научно-методические основы интегрированного обучения курса «Манасоведение» с предметом «История» в вузах” на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.02 –теория и методика обучения и воспитания (кыргызская литература)

Ключевые слова: интеграция, межпредметная интеграция, внутрипредметная интеграция, интегрированное обучение, интегрированное обучение предмета “Манасоведение”, содержание и критерии интегрирования, модель интегрированного урока, технологии апробации и внедрения в практику моделей интегрированного урока.

Цель исследования: теоретико-практическое обоснование научно-методических основ интегрирования предметов “Манасоведение” и “История Отечества” в вузах.

Объект исследования: процесс интегрирования предметов “Манасоведение” и “История Отечества” в вузах.

Методы исследования: теоретические – изучение и анализ педагогической, научно-теоретической и методической литературы; историко-хронологический сбор, сравнение и обобщение исторических фактов; педагогический эксперимент – проведение эксперимента, анализ и апробация, количественное и качественное обобщение разработанных средств, моделей, методов, приемов и форм.

Научная новизна исследования: дано теоретико-практическое обоснование научно-теоретических основ интегрирования предметов “Манасоведение” и “История Отечества” в вузах, выявлены критерии и содержание интегрированного курса, разработаны модели уроков интегрированного обучения, технологии апробации и внедрения в практику моделей интегрированного урока, даны практические рекомендации.

Практическая значимость исследования: положения, выводы и результаты, полученные в ходе исследования, могут быть использованы в вузах и сузах при составлении учебных программ, учебников, учебно-методических пособий по предмету “Манасоведение”, проведении семинаров, спецкурсов в учебном процессе, оказывать теоретическую и практическую помощь ученым, аспирантам, преподавателям, учителям-практикам.

RESUME

to M.K.Madumarova's dissertation thesis: 13.00.02-theory and methods of teaching and education in specialty (Kyrgyz literature) on the theme: "Scientific and methodology bases of integration subjects in Manas studies and history"

Key words: integration, interdisciplinary integration; intra integration, integrated education, integrated education in Manas studies, contents and criteria of the integration model of integrated lesson, technology implementation models. Objective: to determine the theoretical and methodological foundations of the integrated teaching subjects in Manas studies and history at higher educational institutions, preparation of methodical system of integrated study content in teaching these subjects at universities.

Objectives: to study the creation and synthesis of research integration, the history of integrated education, and the importance of international experience in the cognitive development of students; definition of the theoretical foundations of the integrated teaching of subjects in Manas studies and history of certain criteria and their scientific substantiation by the characteristics of the integrated didactic teaching at higher education institutions in Kyrgyzstan; develop methodological models, forms, unified system, teaching content integration of Manas studies and history at universities and technology of their implementation; intersubject integration opportunities to find effective means of checking and practical use of the results in teaching Manas studies at universities.

Object of research: methods and techniques of integrated teaching education in Manas studies and history.

The methods of research: theoretical methods: learning and analyzing of pedagogy, scientific-theoretical and methodological literature; historical-chronological method: collection, comparison, generalization of historical resources and facts to analyze historically presence and formation of rhetoric; practical methods; pedagogy experiment conducting, analyses and approbation quantities and qualitative generalization of eliminated means, methods, ways and forms.

The scientific novelty of the research: Teaching content of Manas studies course with Kyrgyz people' history in integrative way and its definition criteria, and working out of integrative teaching of named subjects' scientific-methodological model and its technology realization, the suggestion of practicing effective ways of students' creative efforts' developing through teaching Manas studies and history in integration.

Practical importance of investigation: We think that the scientific-methodological recommendations of our research will be used by the teachers and methodist-scientists, teachers' manual, texbook, working program makers of Manas studies subject at higher educational institutions.

Басууга 22.02.2017-ж. кол коюлду.
Форматы 60x84 ^{1/16}. Офсет кагазы
Көлөмү 1.75 б.т., Нускасы 100 экз.

КББАнын «Билим» басма борбору
Бишкек ш., Эркиндик бул. 25

